

Vytautas Rubavičius

KITAS EUROPOS SĄJUNGOS DENACIONALIZAVIMO NUOSTATOS POŽIŪRIU

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Komparatyvistinių kultūros studijų skyrius
Saltoniškių g. 58
LT-08105 Vilnius
El. paštas: rubavytas@hotmail.com*

I

Europos Sąjungos, arba naujosios Europos, kūrimąsi paskatino bei nepaliaujamai skatina tragiška ir iki šiol neįmanoma suvokti XX amžiaus pasaulinių karų ir masinių, valstybės politikos pagrindu vykdytų žudynių apimtis. Vakarų civilizacijos technologiniai, taip pat nacijų valstybinės saviorganizacijos laimėjimai buvo pasitelkti ir sutelkti žmonėms naikinti. Žmonių naikinimą grindė dvi ideologijos, jų pasaulėvaizdžiai ir ateities žmogaus bei visuomenės vaizdiniai – komunistinė ir fašistinė. Viena jų teigė beklasės, nenacionalinės, tačiau praktiniu požiūriu rusakalbės („mogučij ruskij jazyk“) ateities pasaulinės visuomenės viziją, o kita iškėlė rasistinę ir nacionalistinę grynos arijų rasės, kuri turinti valdyti pasaulį, idėją. Viena kūrė išnaikintinių socialinių grupių, taip pat nepatenkintų ideologinėmis vizijomis paveikslus ir pagal juos vykdė įkalinimo bei žudymo programas, o kita – išnaikintintų tautų bei „nevisaverčių“ žmonių vaizdinius ir jais milijonus mobilizuodavo žudynėms.

Po Antrojo pasaulinio karo Europos vienytojai iškėlė tikslą kurti tokią Europą, kurioje nesusiklostytų prielaidos naujiems karams, juolab masinėms

žudynėms. Visiems buvo aiškus pagrindinis žudynių organizatorius ir jo pasitelkta žudynes pateisinanti ir žudynėms mobilizuojanti priemonė – vokiškasis fašizmas ir nacionalizmas. Kadangi nacionalizmą pasitelkdavo savo tikslams ir kitos valstybės, tai nacionalizmas ir buvo suvoktas kaip esminis Kitas, kurio atžvilgiu turi būti formuojama naujosios Europos vizija bei europinė vienijimosi politika. Viena vertus, tai praeitis, nuo kurios visą laiką atsiribojama, antra vertus, nacionalizmas būdingas visoms tautoms, ypač sukaupusioms valstybinės saviorganizacijos („nacionalinė valstybė“) patirtį, tad jis yra ir dabartyje įvairias apraiškas įgaunantis spektrinis (nelyg smulkiųjų spektro linijų) ir pamėklinis Kitas. Būtina įtvirtinti tokią visuomeninio įtarumo Kito apraiškoms aplinką, kuri tuojuo jas fiksuotų, paryškintų ir pasmerktų. Nacionalistinis Kitas (gėdinga, nesuvokiama trauminė patirtis ir dabartinių apraiškų galimybės) turi būti nepaliaujamai išgyvendinamas, o šitai gali laiduoti tik labai aiški denacionalizacijos nuostata, įtvirtinama europinės integracinės politikos lygmeniu. Tokia nuostata turi padėti išugdyti tokį pilietį europietį, kuris tą Kitą bei jo apraiškas suvoktų kaip europiečiui nebūdingas, gėdingas, svetimas, išgyvendintinas. Nuo denacionalizavimo nuostatos, taip pat pilietinio europietiško veiksmingo įtvirtinimo priklauso naujosios Europos likimas. Įtarumo nacionalistinio Kito apraiškoms bei pamėklėms aplinkoje išsiugdę įprotis su nacionalizmu sieti visokias nacionalumo ar tautiškumo apraiškas, taip pat nacionalinių bei tautinių klausimų svarstymus, juolab siejamus su europinės politikos ypatumais, jei tik jie nėra rutuliojami multikultūrinio diskurso srityje.

Bandant įsivaizduoti ateities Europą teko svarstyti ir būdus, kaip besivienijančios Europos lygmeniu atsiriboti nuo valstybių narių nacionalinio turinio: valstybė vis labiau imama laikyti nuo nacijų, tautų ar etnokultūrinių bendrijų atsieta institucija, kurios tikslas – laiduoti piliečio teises ir kartu su kitomis valstybėmis kurti „Europos piliečių naciją“. 1997 metų Europos konvencijos dėl pilietybės 2 straipsnio a punktu pilietybė apibūdinama kaip „teisinis asmens ir valstybės ryšys, kuris nenurodo asmens etninės kilmės“ (plačiau apie ES pilietybės sampratos raidą žr. Taljūnaitė 2005: 80–101). Eurointegracinių vyksmų lygmenyje vyraujančią denacionalizavimo nuostatą remia vis labiau universalizmo bruožų įgaunantis liberalios demokratijos vertybių paveldas, kadangi nei universalizmui, nei liberalios demokratijos sampratai nebūdingas nacionalumo ar tautiškumo aspektas. Tad „universalistinėje europiečio sampratoje glūdi menkas kultūrinis turinys ir nesama jokio kitokio politinio turinio, kaip tik bendras raginimas palaikyti liberalias demokratines vertybes“ (Delanty 2002: 348). Kitaip tariant, europietis yra pilietis, išsilaisvinęs ar išlaisvintas iš jį bei jo pilietinę raišką ribojančių nacionalinės, tautinės ar etninės priklausomybės ryšių-pančių. Suprantama, realus gyvenimas rutuliojosi nacionalinių valstybių santykių aplinkoje ir na-

cionalumo bei nacionalizmo klausimai niekaip negalėjo išnykti iš politinio akiračio. Dera turėti omenyje, jog Vokietijos suvienijimas – esminis XX amžiaus pabaigos politinis įvykis – vėlei išskėlė tautybės svarbą, kadangi Vokietijos pilietybės sampratą palaiko etnokultūrinės priklausomybės nacijai idėja: viso pasaulio vokiečiai gali grįžti į savo tikrąją tėvynę ir gauti jos pilietybę. Svarbus veiksnys buvo ir vietinių tautinių ar vadinamųjų prikeltų etninių darinių plitimas, kaip atsakas ir į denacionalizacijos nuostatą, ir į globalizacijos iššūkius (etniškumas, kaip prekinis išskirtinumas ar ypatingumas).

Amerikiečių politologas, teisės specialistas Oliveris Gerstenbergas, paryškinęs denacionalizavimo tendencijas ir pažymėjęs ES išgyvenamą daug neišskumų keliantį konstitucinį vyksmą – ES jau nebėra tarptautinė organizacija, tačiau dar netapo federacine supervalstybe, – teigia, jog tik visapusiškas denacionalizavimo nuostatos įgyvendinimas gali laiduoti demokratinę ES valdžios legitimaciją, nes sutelktinė politinė galia turi tiesiogiai kilti iš kolektyvinio laisvų ir lygių tos galios valdomų piliečių sprendimo, kuriam jau netarpininkautų nacionalinė valstybė ir su ja susijęs nacionalinis tapatumas (Gerstenberg 2001). Įgyvendinant šią nuostatą, būtina ardyti kol kas dar įsišaknijusius kultūroje, taip pat visuomeninėje sąmonėje ir nelyg savaime suprantamus tautybės, pilietybės ir teritorijos ryšius, kuriuos silpnina ir globalizacijos vyksmai, o ypač laisvųjų rinkų primetamos valstybių gyvavimo sąlygos.

Galima manyti, jog denacionalizacijos nuostata bei ja grindžiama politika būtina, norint pilietiškumo pagrindu sukurti tam tikrą europinį bendrumą ir išugdyti tą bendrumą išgyvenančią europinę visuomenę. Juolab kad Europoje gyvybingos idėjos apie nacijų laikinumą bei istorinę aprėžtį, kuri peržengiama nacijų santykiams pereinant į aukštesnę višnacionalinio europietiško pakopą. Šiuo atžvilgiu minėtinas XIX amžiaus prancūzų mąstytojas Ernestas Renanas, aiškinęs apie neišvengiamą naują nacijų raidos pakopą – europinį bendrumą, kuris pasiekiamas išgyvendinant nacionalinio išskirtinumo jauseną.

Denacionalizavimo nuostata skatina atsiriboti bei išgyvendinti nacionalistinį Kitą. Ši nuostata derinama su vis labiau įsitvirtinančia Kito kito niškumo pripažinimo politika. Radikali tos politikos apraiška yra kai kurių politinių mąstytojų (Agamben 2000, Amin 2004) teigiamas besąlygiško atvirumo bei svetingumo Kitam principas, kuris tik ir galės laiduoti naujos, iš visokio nacionalizmo bei nacionalumo, taip pat iš nacionalinių valstybių nusakomo pilietiškumo išsivadavusios Europos gyvybingumą. Šios politikos lauke Kitas nusakomas atvykėlio, prašalaičio, svetimtaučio, imigranto ar tiesiog svetimto vardais. Dera pasiaiškinti šių dviejų politinių nuostatų – išgyvendinimo ir svetingumo – Kito atžvilgiu dermę. Nacionalizmas nuo imigranto atsiejamas dėl to, kad imigrantas atsiranda potencialaus nacionalizmo apraiškų kupinoje terpėje kaip pavienis individas ir pats niekaip ne-

gali tapti grėsminga nacionalizmo apraiška. Nacionalizmo esminis bruožas – mobilizacinė galia, suvienijanti individus išstumtino ar marginalizuotino Kito atžvilgiu. Tad atvykėlis, imigrantas, svetimas Kitas yra tarsi raginimas europiečiui būti atsakingam už jo paties pripažįstamą žmonių lygybę, o ta lygybė gali būti įgyvendinama tik europiečiui atsisakant savo nacionalumu grindžiamo bendrumo ir pereinant į besąlygiško svetingumo būseną, kuriai nebūdingi jokie relikviniai „žemės ir kraujo“, juolab savos valstybės jausmai. Imigrantas Kitas yra nelyg veiksmingas nacionalizmo ligą gydantis vaistas. Jürgeno Habermaso (2001) įsitikinimu, europiniu lygmeniu įgyvendinant demokratinio pilietiškumo politiką, nustatomas bei įtvirtinamas abstraktus, vien juridškai medijuojamas prašalaičių, svetimųjų solidarumas, kuriam jau nebebūtų būdingi jokie tautiškumo ar etniškumo bruožai. Laikantis radikalių Kito suvokimo versijos, imigrantai neturėtų būti vadinami imigrantais ar atvykėliais, kadangi tie žodžiai jau nustato tam tikrą teritorinę apibrėžtį bei atskirtį. Tad galima būtų daryti išvadą, jog europiečiai turėtų prisiimti atvykėlių būseną, nes tik tokiu radikaliu būdu galima išgyvendinti visus natyvistinius, gimtinių savosios žemės prietarus, taip pat ir atvykėliams taikomą integravimosi politiką, kuri jau savaime išskiria dvi nelygiavertes grupes – vieniems būtina prisitaikyti prie kitų. Giorgio Agambenas tvirtina, jog mes Europą turime suvokti ne kaip neįmanomą „nacijų Europą“, kurios laukia katastrofa, o kaip atertitorinę ar eksteritorinę sritį, nesutampančią su jokia teritorija ir jokia tauta; toje srityje visi Europos šalių žmonės turį gyventi egzodo būvyje, jaustis pabėgėliais ir svetimaisiais.

II

Sovietinį bloką taip pat galima įtraukti į Kito diskursą, kadangi tas Kitas buvo svarbus Europos vienijimosi veiksnys – nuo sovietinio bloko buvo ne tik atsiribojama, bet su juo buvo ir kovojama. Tad sovietinis Kitas nesileido marginalizuojamas, tačiau jam apibūdinti tinka visi kitybę nusakantys vardai – svetimas, grėsmingas, išnaikintinas ir pan. Sovietinis blokas vėliau buvo įvardytas kaip „blogio imperija“. Tačiau pastaroji daugeliui Vakarų intelektualų buvo įgavusi patrauklių ateities visuomenės bruožų, tad iš sovietinio bloko sklindantys apžavai ir visuomeninį gyvenimą pridengiančios patrauklios pamėklės stipriai veikė intelektualinį Vakarų klimatą. Po veikio galią bei apimtį liudija kad ir Prancūzijoje 6-ame praeito šimtmečio dešimtmetyje vilnijusios kampanijos prieš niekingus „sovietinės tikrovės šmeižikus“ – žmones, aiškinusius ir liudijusius sovietinės Gulago sistemos nusikaltimus. Galima teigti, jog iki šiol Vakarų intelektualai nėra deramai įsisąmoninę sovietinės sistemos ir joje veikusios komunistinės ideologijos nežmoniškumo. Lietuvai tą nežmoniškumą teko iškęsti ir ši patirtis yra

vienas svarbesnių dalykų, žyminčių vakarų ir rytų europiečių mentalitetų bei pasaulėjautos skirtingumą. Tačiau skirtingumo ženklų aptarimas – tai jau kita, ganėtinai komplikauta tema. Mes čia pabandysime kiek pasiaiškinti kai kuriuos sovietinės denacionalizavimo politikos ypatumus, kuriuos Lietuvos visuomenei ir lietuvių tautai teko išgyventi, tad sykiu ne tik patirti denacionalizavimo politikos poveikį, bet ir išsiugdyti tam tikrus „priešnuodžius“, padėjusius atsilaikyti ir išlikti.

Sovietinė denacionalizavimo politika buvo visa apimanti ir išradinga – jos tikslas buvo išugdyti rusakalbį pasaulio pilietį, besąlygiškai tikintį nežemišku komunistų partijos protu ir visomis jėgomis vykdančiu tos partijos iškeltus uždavinius. Kadangi teigta, jog socializmas yra nauja, kapitalizmą peržengianti visuomenės raidos pakopa, tai sovietinis žmogus buvo mokomas į kapitalistines visuomenes žvelgti kaip į atgyvenusias ir skatinamas visomis jėgomis greitinti jų sunykimą, neva šitaip prisidedant prie pasaulinės istorinės pažangos. Mums svarbus vienas sovietinės denacionalizavimo politikos bei ideologijos aspektas – jos santykis su okupuotos šalies istorine praeitimi bei patirtimi. Denacionalizavimo politika buvo vykdoma nepaliaujamai ir nepaprastai išradingai ištrinant, net išdeginant (suprantama, likdavo galintys atgyti randai) praeities Kitą, apimantį nepriklausomos valstybės gyvavimą („fašistinis Smetonos režimas“, „vadinamoji nepriklausomybė“), nepriklausomybės bei valstybingumo vertybes, o ypač tremties tragediją ir pokario partizanų kovas. Praeities Kitam buvo būdingas nepaprastai pavojingas bruožas, laikytinas mirtinu užkratu, – „buržuazinis nacionalizmas“. Šis nacionalizmas turėjo būti išgyvendintas ugdant naują sovietinį žmogų – internacionalistą. Kaip pokario vokiečiai nebeįsivaizdavo viešo kalbėjimo apie savo gyvenimą fašistinės diktatūros metais, taip ir lietuviai – atviro kalbėjimo apie nepriklausomos valstybės gyvavimą, okupaciją, tremtį bei pokarį. Tos praeities patirtis ir su ja susijusios temos įsitvirtino kaip tabu. „Buržuazinio nacionalizmo“ išgyvendinimo nuostata yra kiek panaši į europinę denacionalizavimo nuostatą – trinamas ir marginalizuojamas nacionalizmo bruožu pasižymintis Kitas, kurio atžvilgiu nustatomos ateities politikos gairės, o sykiu įtvirtinama individo tapatumo ugdymo bei saviugdos programa. Čia mes turime omenyje tam tikrą logiką, kurią nusako pats „išgyvendinimo“ ar atsiribojimo veiksmas, o ne vykdomos politikos panašumą – sovietinis „išgyvendinimas“ buvo grindžiamas veiksminga Gulago sistemos visuomenei įskiepyta baime. Visiems kuo puikiausiai buvo žinomi galimi padariniai, laukę „buržuaziniu nacionalizmu“ apkaltinto žmogaus. Europinė denacionalizavimo nuostata įgyvendinama stiprinant nenacionalinio pilietiškumo ir žmogaus teisių nuovoką.

Norėdami išsiaiškinti dabartinei Lietuvos visuomenei būdingus Kito bruožus, kurie ryškėja žvelgiant į ją Europos Sąjungos denacionalizavimo pozitūriai, būtina paryškinti esminius praeito amžiaus pabaigoje visuomenės išgy-

vento virsmo ypatumus. Lietuvos išsiveržimą iš Sovietų Sąjungos dera laikyti nacionalinio išsivadavimo proveržiu, kuris trumpam buvo apėmęs visus visuomenės sluoksnius. Nepriklausomybė buvo aiškiai suvokiama ir reiškia siekiamybė. Kodėl ši vyksmą dera laikyti nacionalinio išsivadavimo apraiška? Todėl, kad iš okupacijos gniaužtų laužėsi istorinę valstybingumo patirtį turėjusi nacija. O nacionalinio išsivadavimo judėjimai yra tautos vienijimasis reikalaujant jai pripažinti valstybinės saviorganizacijos teisę ir tapsmas nacija. Atgauta nepriklausomybė reiškė ir atgautą valstybingumą – Lietuva atstatė okupacijos nutrauktą istorinį ryšį su prieškarinio valstybe ir tapo tarptautinių santykių subjektu. Lietuvių tauta vadavosi iš svetimos valstybės okupacijos, įtvirtindama savojo valstybingumo teisę, dėl kurios niekam nekilo jokių abejonių.

Keliant Lietuvos visuomenę ir lietuvių tautą nacionalinio išsivadavimo proveržiui buvo pasitelktas sovietinės denacionalizavimo politikos išstumtas iš visuomeninės sąmonės, tačiau išlikęs gyvybingas Kitas – nacionalinio valstybingumo patirtis, tremties tragedija ir pokario pasipriešinimo istorija. Kitaip tariant, nacionalinis išsivadavimas buvo skatinamas nacionalinių jausmų ir nacionalinius simbolius bei kultūros formas iškeliančios retorikos. Atgavus nepriklausomybę netruko paaiškėti, jog nacionalinio išsivadavimo, tautinio atgimimo retorika, kuri žadino nuosaikius ir tuo metu būtinus nacionalinius jausmus bei nacionalistines nuotaikas – juk iš sovietinės sprespaudos vadavomės kaip lietuvių tauta ir Lietuvos visuomenė, o ne kaip neegzistuojanti pilietinė bendruomenė, – vakariečiams įvykių stebėtojams bei analitikams, išauklėtiems įtarumo dėl nacionalizmo aplinkoje, atrode nelabai priimtina, keista, nešiuolaikiška, būtina greitai keisti. Šis įtarumas savaip patvirtina ir europietiškos denacionalizavimo nuostatos gyvybingumą. Lietuviai bei lietuvių tauta vertinta kaip pernelyg egzaltuota, „perdėtai“ iškelianti tautinių bei religinių simbolių, taip pat istorijos reikšmę. Tokie apibūdinimai buvo lyg įspėjimas keisti retorikos režimą, o sykiu ir tramdyti nacionalinės jausenos apraiškas. Išsamiai aprašęs ir subtiliai gvildenęs Pabaltijo tautų išsilaisvinimą iš sovietinės okupacijos Anatolis Lievenas savo knygoje *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę* (1995) paliudija tokį požiūrį. Jis buvo daugelio įvykių dalyvis, komentarus ir apibendrinimus rašė dokumentus patikrinęs gyvais reginiais. Jau pats knygos pavadinime pavartotas žodis *revoliucija* išsilaisvinimo iš sovietinės okupacijos vyksmą įtvirtina, sakytume, abejotinoje prancūzų ir rusų revoliucijų interpretacinėje perspektyvoje. Tos revoliucijos yra paradigminės. Tačiau jas įvykdžiusios tautos, tiksliau kalbant, tam tikri socialiai sluoksniai nuvertė savų valstybių valdovus, o Pabaltijo visuomenės bei tautos laisvinosi iš okupacinės kolonizacinės sovietų valdžios gniaužtų. Ne piliečių teisės ar šūkis „laisvė, lygybė, brolybė“, kuriuo naudojosi okupacinė valdžia, telkė žmones išsilaisvinimui, o nepriklausomybės ir nacionalinės valstybės atkūrimo idėjos,

grindžiamos nacionalinių kultūrų išsaugotomis vertybėmis, taip pat nacionalinėse kalbose glūdinčia tautinės sanglaudos galia. Knygoje sukaupta daugybė duomenų apie tuos greit prabėgusius lemtingus metus ir gausu plačių istorinių politinių ekskursų į praeitį, į nacionalumo apraiškas žvelgiama tarsi per didinamąjį stiklą ir nevengiama jų pašiepti. Aptardamas 1994 metų Algirdo Brazausko vyriausybės veiksmus, Lievenas vyriausybės oponentus nusako kaip nacionalistus: „Kai šią Lietuvos vyriausybę pagaliau pakeis kita, sudaryta iš nacionalistinės opozicijos, mano nuomone, Lietuvos politika smarkiai nepasikeis“ (Lieven 1995: xvii). Autorius buvo teisus manydamas politiką nelabai pasikeisiant, tačiau opozicija buvusiems komunistams vargu bau buvo nacionalistinė – tokia tai jau tikrai būtų keitusi politiką bent jau veiksmingos desovietizacijos požiūriu. Būdinga jam ironija prasiveržia vertinant Justino Marcinkevičiaus kūrybą: „Labai populiarius sovietų Lietuvos rašytojas Justinas Marcinkevičius savo pjesę *Mažvydas* (1977) užbaigia lietuvių pastoriaus, mokančio vaikus tarti pirmą žodį – Lietuva – žodžiais:

Kai tarsit šitą žodį, tai ant lūpų
Pajusite medaus ir kraujo skonį,
Išgirsit volungę prieš lietų šaukiant,
Užuosit šieno ir liepynų kvapą...

ir taip toliau. Reikia pasakyti, kad šie pykinimą galintys kelti niekai neatspindi Marcinkevičiaus kūrybos apskritai, jau nekalbant apie visą geriausią Pabaltijo poeziją“ (Lieven 1995: 131). Tačiau autorius linkęs ir pripažinti nacionalinių jausmų, kuriuos vadina nacionalizmu, reikšmę išsivadavimo proveržiui. Aptardamas Williamo A. Wilsono knygą *Folkloras ir nacionalizmas Suomijoje*, jis netikėtai pašiepia to mokslo veikalo autoriaus raginimą jaunimui kratytis nesveikos folkloro manijos ir atsidėti populiarios kultūros studijoms: „Aš tikrai negaliu pritarti jo entuziazmui. Yra šimtai tūkstančių komiksų ir šimtai akademiinių tezių apie juos, tačiau *Kalevala* yra tik viena. Panašiai ir lietuvių intelektualai nacionalistai – nors jie dažnai būna kuoktelėję, tačiau bent jau unikaliai kuoktelėję arba kuoktelėjusiai unikalūs. Tuo tarpu daugelis estų, priešingai, karščiausiai trokšta tiesiog tapti kiek išlepusio švedo porūšiu. Taigi kyla klausimas, ar didvyriškas 1940 ir 1944 metų suomių pasipriešinimas, kurio nuopelnus ir Wilsonas pripažįsta, būtų buvęs įmanomas be to pasididžiavimo tautine kultūra, kurį taip uoliai puoselėjo ir suomių folkloro rinkėjai, ir kultūros veikėjai, kuriems jis taip nepritaria. Pabaltijo valstybėse ši problema yra svarbiausia ir viena iš tų, kurių galutinis sprendimas niekuomet nebus surastas“ (Lieven 1995: 134–35; vertimas netaisytas).

Lievenas knygą rašė 1993–1994 metais, o lietuvių nacionalizmo ypatumus gvildenanti Beata Krasovska savo įžvalgas ir vertinimus paskelbė

2005-aisiais. Jos straipsnyje dar aiškesnis nusiteikimas paryškinti nacionalizmą ir parodyti, koks jis nešiuolaikiškas, net nekelti klausimo, o kaip kitaip įmanoma sutelkti žmones išsivadavimo proveržiui. Ji paliudija, jog lietuviams būdingo „perdėtumo“ vertinant istorinę praeitį, folklorą bei nacionalinius simbolius supratimas yra gan paplitęs. Pasitelkusi įvairių tyrinėtojų nuomones, Krakovska apibendrindama ir pritardama aiškina, jog atgautos nepriklausomybės metais lietuviai perdėtai baiminęsi dėl Vakarų įtakos, jiems apskritai būdinga egzaltuotai iškelti okupacijos metais patirtas kančias, puoselėti tautinius simbolius, o ypač – manyti esant geresnius už kitas Europos tautas, todėl lietuviams greit tekę susitaikyti su tuo, kad jie niekuo kitų nepranoksta (Krakovska 2005: 41). Nesunku parodyti, kuo remiasi konkretūs „perdėtumo“ vertinimai, – pavyzdžiui, lietuvių samprotavimai (jie gali būti nusakyti kaip liaudies tikėjimas) apie savo seniausią indoeuropiečių kalbą, jos artimumą sanskritui palaikomi didybės ar pranašumo prieš kitas tautas apraiška, – tačiau svarbiausia pažymėti esminę nacionalinių, tautą išsivaduoti pakėlusią aspiracijų ir Europoje jau vyravusio įtarumo tokių aspiracijų atžvilgiu susikirtimą, kuris akademiniam diskurse, formuojančiame politikų „nuomonę“, įsispaudė kaip bendras požiūris į lietuvių tautą, priskiriant jai nusakytus „esminius bruožus“. Tą susikirtimą, kuris turi daug kultūrinių padarinių, galima paliudyti kad ir tokiu pavyzdžiu: lietuviams nėra kaip viešai europiniu mastu didžiuotis pokario pasipriešinimo sovietiniams okupantams kova ir joje sudėtomis aukomis, kadangi ta kova ir sovietinių okupantų, ir europinės denacionalizavimo nuostatos požiūriu buvo nacionalistinė, tad ir jos atminties puoselėjimas ar priminimas kultūros formomis galimas įvardyti kaip šiuolaikinio nacionalizmo apraiška.

III

Pirmaisiais nepriklausomybės metais visuomenės sąmonėje kirtosi, o sykiu viena kitą papildė tautiškumo išlaikymo (atgaivinimo, sutvirtinimo, išsaugojimo), „sugrįžimo į Europą“ ir kosmopolitinio prisitaikymo prie globalizacijos bei naujų ekonominių sąlygų nuostatos. Visuomenei netruko paaiškėti, jog nei nacionaliniai jausmai, nei nacionalumo apraiškos nėra skatinamos, o nacionalinės valstybės kūrimo klausimas yra perkeltas į nacionalinei jausenai, sakytume neprieinamą, nuo nacionalinių aspiracijų atsietą politinės technologijos lygmenį. Visuomenės sutrikimą dėl nacionalumo vertingumo, puoselėtinumo, ugdytinumo liudija tai, kad tik šiuo metu aukštu politiniu lygiu prabilta apie būtinumą kurti valstybinę patriotizmo ugdymo programą. Norėdami pasiaiškinti, kas lėmė šią netikrumo būseną, kuri savo ruožtu skatina sparčiai vykstantį visuomenės skaidymąsi, socialinę atskirtį bei emigraciją, turime detaliau pagvildinti politinio elito laikyseną

ir valdžios pobūdį, nes kaip tik politinio elito reikalas yra kurti ir įtvirtinti nacionalinių vertybių puoselėjimo, nacionalinės jausenos ugdymo programą, o ypač – savo pavyzdžiu nepalaujamai liudyti, jog nacionalumo raiškos įvairovė yra vertingas ir skatintinas gėris.

Mūsų politinis elitas atgautos nepriklausomybės sąlygomis nusišalino nuo nacionaliniais vadintinų klausimų, jis laikosi europinės denacionalizavimo nuostatos, o kai kurių institucijų (pavyzdžiui, Švietimo ir mokslo ministerijos) veikla humanitarinių mokslų, kurie ir turi plėtoti nacionalinio tapatumo diskursą, atžvilgiu rodo, jog tai nuostatai net stengiamasi „užbėgti už akių“. Mūsų politinis elitas nėra viešai svarstęs nei denacionalizavimo nuostatos, nei pilietinio europietiško kūrmo gairių ir naujų tos politikos keliamų problemų, nei teritorijos, valstybės ir tautos bei visuomenės santykių kaitos pobūdžio. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog postsovietinis politinis elitas nepaprastai greitai suvokė europinę denacionalizavimo nuostatą ir prie jos prisitaikė. Klausimas, kaip šitai įvyko?

Norėdami atsakyti į šį klausimą, turime išsiaiškinti, koks politinis elitas valdė ir valdo Lietuvą. Pagrįsta daryti išvadą, jog atgavusioje nepriklausomybę Lietuvoje savo politinę ir ekonominę galią išsaugojo buvusi komunistinė nomenklatūra, sukaupusi didelę sovietinio denacionalizavimo politikos, kovos prieš „buržuazinį nacionalizmą“ ir „naujo žmogaus“ ugdymo patirtį. Todėl vietiniam politiniam elitui nereikėjo keisti esminės nuostatos nacionalinio klausimo atžvilgiu – reikėjo tik tą nuostatą įvilkti į naują retoriką. Tad galime remtis keliais akivaizdžiais dalykais. Okupacijos metais buvo vykdoma sovietinė denacionalizavimo politika, o ją vykdė vietinis politinis elitas, virtęs postsovietiniu elitu. Mes čia negvildensime klausimo, kaip dalis komunistinio politinio elito perėmė nacionalinio išsivadavimo idėjas ir sugebėjo marginalizuoti besiburiantį antikomunistinį elitą, nes tam reikėtų išsamesnių tyrimų, kurių kol kas stokojama. Dar vienas akivaizdus dalykas – buvęs Lietuvos komunistinis nomenklatūrinis elitas (formuotas iš partinių darbuotojų, įvairių ekonomikos šakų specialistų ir akademinio sluoksnio atstovų) išlaikė politinę ekonominę valdžią ir eurointegracinių procesų bei ideologijos pagrindu prisiderino prie ES politinio elito. Nacionaliniai dalykai buvo marginalizuojami arba palikti savaime sunykti, nacionalinio tapatumo ir grėsmių jam klausimai tapo „nešiuolaikiški“, nederami ir buvo išstumti į išgyvendintinų nacionalizmo apraiškų plotmę. Nepalaikoma ir tuos klausimus gvildenanti diskurso sritis. Iš komunistinės nomenklatūros išaugusio vietinio politinio elito susisaistymas su ES politiniu elitu padėjo vietiniam elitui ne tik išsaugoti bei padidinti politinę ekonominę galią, bet ir tą galią legitimuoti.

Tad koks tas Kitas, kuriam „priklauso“ iš sovietinės okupacijos išsilaisvinusi ir Europos Sąjungon įstojusi Lietuva? Jį galima įsivaizduoti kaip pačiai ES būdingą ir vargu ar artimiausioje ateityje įmanomą išgyvendinti Kitą,

kuriam nusakyti reikia pasitelkti įtartino nacionalizmo ir sovietizmo samplaikos bruožus, taip pat gebėjimą prisitaikyti prie denacionalizacijos nuostatos. Kaip tik išsilaisvinusių iš sovietinio lagerio visuomenių patirtis teikia unikalią galimybę išgyventi ne tik įtartino europiečiams Kito būseną, bet ir suvokti, kaip tas Kitas neišvengiamai įsitvirtina europinėje erdvėje, o sykiu ir dalyvauja europinėje politikoje, formuojančioje požiūrius Kito atžvilgiu.

Šie samprotavimai grįsti bendresniu įsitikinimu, kurį nusakyčiau taip. Mano manymu, nacijų ir tautų įvairovė yra nelygstama mūsų pasaulio gėrybė. Tautų įvairovė laiduoja kalbų, vadinasi, ir galimų išgyventi pasaulio vaizdų bei pasaulėvokų įvairovę. Nacionalinės kultūros ne tik puoselėja unikalias bendruomeniškumo jausenas, bet ir sugyvenimo su konkrečiomis vietovėmis būdus. Nacionaliniai ar tautiniai jausmai kartu su kalba yra pagrindiniai bendruomeniškumo „klijai“, kurie gali būti tvirtas pilietiškumo pagrindas. Jokios pilietinės bendruomenės negali išgyventi žiaurių okupacijų, tad vien jau tautinių bendrijų sukaupta okupacijos išlaikymo ir jos įveikos patirtis yra didžiulis puoselėtinas turtas, kurį suvokti ir pasitelkti įmanoma tik išlaikant nacionalumo nuovoką. Ir paskutinis, tačiau ne mažiau svarbus dalykas – nors nacionalizmas kyla iš nacionalinės jausenos, tačiau kaip tik nacionalinės kultūros kuria veiksmingus nacionalizmo slopinimo ir pilietiškumo ugdymo būdus. Šiuo atžvilgiu puoselėtina ir palaikytina Pauliaus Subačiaus išsakyta mintis, jog „*lietuviškumo* problema negali būti išsemta, kol gyvuoja ir savo ateitį kuria būtent šią tapatybės formą išpažįstanti bendruomenė“ (Subačius 1999: 9). Lietuviškumas yra paveldėtas būdas gyventi šiuolaikiniame pasaulyje ir remiantis sukaupta istorine patirtim tvarkytis su dabarties iššūkiais.

Gauta 2008 02 20

Priimta 2008 03 09

LITERATŪRA

1. Agamben, G. 2000. *Means without End: Notes on Politics*. Trans. V. Binetti and C. Casarino, Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
2. Amin, A. 2004. „Multi-ethnicity and the Idea of Europe“, *Theory, Culture and Society* 21(2), p. 1–24.
3. Delanty, G. 2002. „Models of European Identity: Reconciling Universalism and Particularism“ *Perspectives on European Politics and Society* 3(3), p. 345–359.
4. Gerstenberg, O. 2001. „Denationalization and the Very Idea of Democratic Constitutionalism: The Case of the European Community“, *Ratio Juris* 14(3), p. 298–325.
5. Habermas, J. 2001. „Why Europe Needs a Constitution“, *New Left Review* 11.
6. Krakovska, V. 2005. „Evolution of the Lithuanian National Identity in the European Context“, *Stowa* 17(1), p. 33–47.
7. Lieven, A. 1995. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vertė R. Asminavičiūtė ir A. Čižikienė, Vilnius: ALK/baltos lankos.
8. Subačius, P. 1999. *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius: Aidai.
9. Taljūnaitė, M. 2005. *Pilietybė ir socialinė Europos integracija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Vytautas Rubavičius

THE OTHER FROM THE POINT OF VIEW OF
DENATIONALISATION OF THE EUROPEAN UNION

SUMMARY

The European Union has been making efforts to dissociate itself from the tragic past of World War II atrocities and massive slaughter of human beings. The main cause of that tragic past was considered to be German nationalism. Thus, the overall nationalism became the great Other in relation to which the project of the new Europe was being worked out and the future landmarks of European integration were being laid.

Another form of the Other was the Soviet bloc which later became known as the “empire of evil“. However a lot of Western intellectuals looked upon that empire as having rather attractive features of the future society free from the inherent capitalist vices. Thus, the Other of the Soviet bloc might be called the „soft Other“, which was impossible to marginalize.

The countries which pulled away from the Soviet bloc, regained their independence and became members of the EU can be conceived as the Other intrinsic to the present EU itself and having traits of both „othernesses“: the sovietism and the national feelings and aspirations labeled as a manifestation of nationalism that should be supplanted. Lithuanian liberation should be regarded as a manifestation of a national liberation movement promoted by national aspirations. From the point of view of the makers of EU policy such a manifestation is dangerously fused with nationalism.

We dare to suggest that the features of non-national sovietism which were implanted in a Soviet citizen called internationalist were more acceptable for EU politicians than the national feelings. Thus, it is the experience of the former Soviet bloc societies that provides a unique opportunity not only to live out the post-soviet transitional state, but also to perceive the actual workings of the main features of the Other in that experience as well as to take part in forming EU policy with regard to the Other.

KEY WORDS: denationalization, EU, nationalism, the Other, Soviet occupation.